

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ В. Н. КАРАЗІНА

На правах рукопису

МОВЧАН УЛЯНА ІГОРІВНА

УДК 328.1:321.7

РОЗПОДІЛЕНЕ ПРАВЛІННЯ В ПОСТРАДЯНСЬКИХ
НАПІВПРЕЗИДЕНТСЬКИХ СИСТЕМАХ

23.00.02 – «Політичні інститути та процеси»

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Харків – 2016

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі політології філософського факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник: доктор політичних наук, професор
Фісун Олександр Анатолійович,
Харківський національний університет імені
В. Н. Каразіна, професор кафедри політології

Офіційні опоненти: доктор політичних наук, професор
Романюк Анатолій Семенович,
Львівський національний університет імені Івана
Франка, професор кафедри політології

кандидат політичних наук, доцент
Топалова Світлана Олександрівна,
Харківський навчально-науковий інститут
державного вищого навчального закладу
«Університет банківської справи», доцент
кафедри соціально-гуманітарних дисциплін

Захист відбудеться „16” грудня 2016 р. о 12 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 64.051.22 у Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна за адресою: 61022, м. Харків, майдан Свободи, 6, к. 2-43.

З дисертацією можна ознайомитися у науковій бібліотеці Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна за адресою: 61022, м. Харків, майдан Свободи, 4.

Автореферат розісланий „__” листопада 2016 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

В. О. Целуйко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дисертаційної роботи. Досвід понад двадцяти років незалежності в пострадянських суспільствах з декількома суспільно-політичними розмежуваннями показав неспроможність роботи моделі мажоритарної демократії. Дискусія щодо того, яка система — парламентська чи президентська — є найбільш ефективною, так і залишається відкритою. Дослідники погоджуються з тим, що парламентська система є більш сприятливою для демократичного розвитку в суспільствах із декількома соціально-політичними розмежуваннями. Але проблема полягає в тому, що така система в цих країнах не може ефективно функціонувати через нерозвинуту або слабку партійну систему. Вивченню інститутів напівпрезидентських республік, переваг і недоліків президентських та парламентських систем присвячені роботи широкого кола іноземних дослідників: М. Дюверже, Р. Елджі, Х. Лінца, С. Мейноурінга, О. Нето, Дж. Сарторі, А. Сіароффа, С. Хаггарда та М. Маккуббінса, Дж. Цебеліса, М. Шугатра та Дж. Кері, а функціонування пострадянських політичних інститутів у контексті політичних трансформацій вивчають В. Банс, Л. Вей, Г. Кітчелт, Х. Лінц та А. Степан, М. Макфол, Т. Фрай, Г. Хейл. На пострадянському просторі проблематика інституціональних особливостей політичних систем представлена в роботах О. Бабкіної, В. Гельмана, В. Горбатенко, Г. Зеленько, А. Колодій, Ю. Мацієвського, М. Михальченко, В. Погорілка, А. Романюка, О. Романюка, Ф. Рудича, О. Ткача, О. Фісуна, М. Шаповаленко. Окремо інститути президентства та уряду вивчають В. Андрусів, І. Батракова, С. Бостан, Ю. Воскресенський, В. Дем'янець, О. Дудник, О. Зазнаєв, О. Закусило, М. Зелінська, Н. Кононенко, М. Кармазіна, Ю. Левенець, В. Литвин, Р. Мартинюк, І. Осадчук, Р. Павленко, О. Сидорчук, Ю. Тодика, В. Шатіло.

Одним з найбільш актуальних аспектів цієї проблеми є пошук оптимальної конфігурації інституціонального дизайну для держав із значними соціально-політичними розмежуваннями й несформованою партійною системою. Проблемами конституційної інженерії займаються такі вчені, як Д. Горовіц, Б. Грофман, Л. Даймонд, А. Лейпхарт, Х. Лінц та А. Степан, П. Норріс, Дж. Сарторі, М. Шугарт, Дж. Цебеліс та ін. У цьому контексті увага дедалі більше зосереджується на пошуку альтернативних варіантів, які є адекватними процесам пізнього націо- та державотворення. Частина дослідників обговорює можливості альтернативних моделей, зокрема так звану консоціональну та консенсусну демократію, завдяки якій можливе представництво усіх значущих суспільно-політичних груп. Ця проблематика наявна в роботах Р. Андвенга, М. Богарда, М. Крепаза, А. Лейпхарта, А. Ліяма, М. Дж. Лембруха, Е. Нодлінгера, Б. Рейлі, Ф. Роедера.

За період існування незалежної України її політична система зазнавала змін, але так і не було винайдено ефективної комбінації інститутів, яка б сприяла демократичній консолідації. Модель мажоритарної демократії, за якої «переможець отримує все», за будь-яких поєднань напівпрезидентіалізму та формату електоральної системи, показала свою неефективність в контексті функціонування політичної системи України. Для української політичної науки залишається актуальним пошук механізмів формування стабільної більшості в парламенті та уникнення конфліктів між президентом та парламентом. Українська напівпрезидентська система, як у варіанті Конституції 1996 р., так і її модифікації

2004 р., спирається на патронажне президентство та неформальні механізми розподілу влади (Г. Хейл, О. Фісун, Ю. Мацієвський). В цьому контексті необхідно звернути особливу увагу на модель розподіленого правління (power-sharing) (Д. Горовіц, А. Лейпхарт, А. Рейнольдс) та проблематику побудови коаліцій в напівпрезидентських системах, яка майже зовсім не представлена в українській науковій літературі (Ю. Левенець, Г. Зеленько). Останні дослідження показують, що всенародно обраний президент може виступати провідним форматором коаліції в багатопартійному парламенті (Т. Фрай, П. Чайсти, С. Черних, Дж. Чейбаб). Тобто коаліційна напівпрезидентська система може бути відповіддю на співіснування президента та фрагментованої легіслатури.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано у контексті наукової комплексної теми кафедри політології філософського факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна: «Розвиток політичної системи України у порівняльній і глобальній перспективі».

Мета і завдання дослідження. *Метою* роботи є дослідження інституційних особливостей розподіленого правління в пострадянських напівпрезидентських системах та пошук оптимальної моделі інституційного дизайну задля подальшої демократизації політичного режиму України. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких *завдань*:

- визначити основні моделі напівпрезидентських систем, їхні переваги та потенційні ризики;
- з'ясувати, наскільки ефективним є функціонування напівпрезидентських систем у посткомуністичних країнах;
- проаналізувати модель розподіленого правління та її альтернативи для суспільств із соціально-політичними розмежуваннями;
- визначити основні елементи моделі розподіленого правління, а також проаналізувати досвід її реалізації у світі;
- розкрити поняття коаліційної президентської системи та засоби впливу президента на формування коаліцій у парламенті;
- виявити специфічні риси функціонування української напівпрезидентської системи;
- розкрити сутність роботи виборчих систем та їхній вплив на створення більшості в українському парламенті;
- розробити практично-прикладні рекомендації щодо оптимізації політичної системи України.

Об'єктом дисертаційного дослідження є пострадянські напівпрезидентські системи.

Предметом дослідження є інституціональні особливості функціонування моделі розподіленого правління в пострадянських напівпрезидентських системах.

Методи дослідження. Теоретико-методологічною основою дослідження є комплекс загальнонаукових методів. Методологічною основою для вивчення інституціональних особливостей напівпрезидентської системи є концепція неоінституціонального аналізу. Неоінституціоналізм дозволив виявити, яким чином формальні повноваження президента та його неформальний вплив позначаються на

політичній системі в цілому. Завдяки цьому методу було досліджено вплив патронажно-клієнтарних мереж в українській напівпрезидентській системі. Також, у роботі застосовано системний метод, у контексті якого феномен консоціальної демократії розглядається як цілісне багатовимірне явище. У низці випадків, де мова йде про порівняння наявних моделей у пострадянських напівпрезидентських країнах, застосовується компаративістський метод. Використання порівняльно-історичного методу надало можливість вивчити етапи розвитку та інституціональних змін політичної системи України. Структурно-функціональний метод дозволив розглянути напівпрезидентські системи з точки зору того, яку роль відіграє президент у формування більшості в парламенті. Емпіричною базою дослідження стали: Конституція України, закони Про вибори Президента України, Про вибори народних депутатів України, Про внесення змін до Конституції України, Про політичні партії в Україні, дані виборів народних депутатів.

Наукова новизна одержаних результатів. У дисертаційній роботі було отримано результати, новизна яких розкривається в таких положеннях:

Уперше:

- проаналізовано особливості моделі розподіленого правління в контексті пострадянських напівпрезидентських систем та політичних трансформацій в Україні; доведено, що розподілене правління завдяки своїй інституціональній архітектурі спроможне зменшити вплив патронажно-клієнтарних мереж на логіку функціонування політичної системи через обов'язкове включення всіх основних акторів до процесу прийняття рішень;

- подано комплексний аналіз теорії розподіленого правління у контексті українського напівпрезидентства; обґрунтовується теза про те, що елементи розподіленого правління заохочують співробітництво та кооперацію між елітами, що допомагає уникнути такої властивості політичної системи, як «переможець одержує все»;

- запропоновано авторський варіант інституціонального дизайну щодо оптимізації політичної системи України та найбільш оптимального варіанту електоральної системи в умовах гострих політичних розмежувань українського суспільства та чисельних вад інституціональної архітектури політичної системи України; обґрунтовуються наступні положення: уряд виключно підзвітний та підконтрольний парламенту; члени партії, яка посідає друге місце за результатами парламентських виборів, обов'язково включаються до кабінету на пропорційній основі; вводиться пропорційна виборча система за закритими регіональними списками;

Удосконалено:

- модель розподіленого правління А. Лейпхарта як напрямок конституційного реформування для інституціонального вдосконалення політичної системи та пошуку більш оптимальних принципів її побудови на пострадянському просторі та в Україні зокрема; доводиться, що парламентська система як один з основних елементів консоціальної демократії може бути замінена на прем'єр-президентську, яка створює більше стимулів для конкуренції в умовах існування патронажно-клієнтарних відносин;

- дослідження взаємозв'язку ефективного функціонування напівпрезидентської системи з особливими форматами партійної та електоральної систем, які дозволяють максимізувати чи мінімізувати вплив президента на політичну систему в цілому; зокрема, доводиться, що президент (завдяки своїм формальним повноваженням та неформальному впливу) і виборча система (пропорційна та змішана) впливають на формування стійкої більшості у парламенті;

Дістали подальшого розвитку:

- обґрунтування концепції розподіленого правління в порівняльній політології, а особливо її політичних проявів на пострадянському просторі в Україні та Киргизстані, де президент та прем'єр-міністр належали до різних соціально-політичних груп, які збігалися з лініями розмежувань суспільства;

- виявлення специфіки функціонування прем'єр-президентської та президентсько-парламентської форм напівпрезидентіалізму в пострадянських країнах із значними соціально-політичними розмежуваннями; зокрема, обґрунтовано тезу про те, що прем'єр-президентіалізм краще сприяє демократичній консолідації;

- дослідження ролі президента у формуванні коаліцій у парламенті в президентських та напівпрезидентських системах, а саме його здатності (чи не здатності) впливати на побудову коаліцій на пострадянському просторі; додатково виділено ті інструменти, які застосовує президент для створення більшості (свої формальні повноваження, розподіл місць в уряді, доступ до бюджету).

Практичне значення одержаних результатів. Вивчення інституціональних особливостей напівпрезидентських систем та моделі розподіленого правління, її характерних рис та елементів зумовлене не лише соціально-політичним інтересом, але також має важливе практичне значення, яке полягає в окресленні оптимальної конфігурації інституціонального дизайну для політичної системи України, пошуку шляху конституційного реформування в контексті європейського вибору України.

Матеріали дослідження можуть бути використані в науковій, викладацькій діяльності, а також у практичному застосуванні щодо удосконалення чинного законодавства в Україні. Наприклад, висновки дисертаційного дослідження можуть бути корисними при розробці таких навчальних курсів та спецкурсів для спеціальності «Політологія», як «Порівняльна політика», «Сучасні парадигми політичної науки», «Теорія та практика президентських систем».

Особистий внесок здобувача. Результати та висновки дисертації, які виносяться на захист, отримані автором самостійно. У наукових статтях, опублікованих у співавторстві, внесок здобувача в одержанні наукових результатів, є таким: у спільній з Работяговою І.В. статті розроблено основні положення дослідження статусу президента в контексті функціонування політичних ринків. У спільній з Фісуном О.А. статті «Електоральні системи: показники ефективності та варіант для України» здійснено концептуалізацію критеріїв ефективності виборчих систем. У спільній з Фісуном О.А. статті «Перспективи консолідації демократії» досліджено модель консолідації демократії та її основних елементів.

Апробація результатів дисертаційного дослідження.

Основні теоретичні положення та висновки дослідження були апробовані на засіданнях і теоретичних семінарах кафедри політології філософського факультету

Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна та відділу політичних стратегій Національного інституту стратегічних досліджень при Президентіві України (м. Київ). Проміжні результати було представлено на II Науково-практичній конференції «Трансформації політичної системи України в контексті світових глобалізаційних змін (Львів, ЛНУ ім. І. Франка, 2010), VIII Міжнародній міждисциплінарній науково-практичній конференції студентів, аспірантів та молодих учених «Шевченківська весна» (Київ, КНУ імені Тараса Шевченка, 2010), Круглому столі «Конституційний транзит в Україні: моделі, алгоритми та перспективи» (Харків, 2010), Науково-практичній конференції «Інститут президентства в Україні й зарубіжних країнах: становлення, розвиток та сучасні тенденції» (Київ, 2010), Міжнародній конференції молодих учених HSS-2010 (Гуманітарні та соціальні науки) (Львів, 2010), I Національному конвенті українського відділення Міжнародної асоціації студентів політичної науки (Одеса, 2011), II Національному політологічному конвенті МАСПН (Київ, 2012), Слобожанських політологічних читаннях «20 років пострадянських трансформацій» (Харків, 2012), семінарах кафедри політології Каліфорнійського університету, Сан-Дієго в рамках програми академічних обмінів ім. Фулбрайта «Fulbright Research and Development Program» (Сан-Дієго, США, 2012-2013), Літній школі «Перспективи для демократизації, стабільності та європеїзації України» (Тарту, Естонія, 2014), Міжнародній науково-практичній конференції «Держава та глобальні соціальні зміни» (Київ, 2015), Всеукраїнській науковій конференції «Україна в гуманітарних і соціально-економічних вимірах» (Дніпро, 2016), Весняній школі «Права людини як ключ до демократії» (Саарбрюкен, Німеччина, 2016).

Публікації. За результатами дисертаційного дослідження опубліковано 24 наукових праць, 10 статей у фахових виданнях з політичних наук (з них 7 без співавторів), у тому числі 1 стаття у закордонних виданнях, 1 стаття в інших наукових виданнях та 13 матеріалів та тез доповідей на міжнародних і всеукраїнських наукових конференціях.

Структура та обсяг дисертаційної роботи. Структура та обсяг дисертаційної роботи відповідають меті і сформульованим завданням та відображають їх послідовне вирішення. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків і списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 213 сторінок (із них — 171 сторінок основного тексту), що містить 12 додатків, у тому числі список використаних джерел – 25 сторінок (210 найменувань, у т.ч. 114 іноземних).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність теми дисертації, визначено мету та завдання, об'єкт і предмет дослідження, його методологічні засади, сформульовано наукову новизну, практичне значення отриманих результатів, особистий внесок здобувача у розробку наукової теми, подано відомості щодо апробації результатів дисертації, публікацій та структури роботи.

У першому розділі «*Теоретико-методологічні засади розподіленого правління в напівпрезидентських системах*» аналізується теорія

напівпрезидентських систем, а також розглядаються особливості моделей демократії в поділених суспільствах.

У підрозділі 1.1. *«Інституціональний дизайн напівпрезидентських систем»* розглядається поняття напівпрезидентських систем, основними ознаками яких є співіснування всенародно обраного президента, прем'єр-міністра та уряду, відповідального перед парламентом. Серед напівпрезидентських систем виділяють прем'єр-президентський та президентсько-парламентський підтипи, останній з яких, на думку сучасних дослідників, сприяє розвитку демократії. Особливістю напівпрезидентських систем є залученість президента та парламенту до обрання уряду і наявність у президента права розпускати парламент. Виборча система має прямий вплив на те, яка партійна система буде встановлена, що, у свою чергу, впливає на формування більшості в парламенті й на те, з якими проблемами може зіткнутися президент. Силу та слабкість президента визначають як його формальні повноваження, так і неформальні чинники. Серед останніх виділяють опозиційність або неопозиційність до президента більшості в парламенті. Тривалість строку повноважень кабінету розглядається як індикатор ефективності уряду та стабільності демократичного режиму. На тривалість кабінету мають вплив такі фактори: статус кабінету, правило формальної інвеститури, фрагментація (кількість ефективних партій) партійної системи.

У підрозділі 1.2. *«Моделі демократії в розділених суспільствах»* проаналізовано підходи до прийняття певних структур політичних систем у суспільствах із соціально-політичними розмежуваннями; останні визначаються як суспільства, в яких організація політики відбувається відповідно до приналежності певній групі, а два або більше сегментів суспільства змагаються за владу в центрі політичної системи. Згідно з А. Лейпхартом, демократія в суспільствах із соціально-політичними розмежуваннями можлива, якщо влада розподілена між значними групами. Мажоритарна демократія визначається як непридатна для таких суспільств, тому що принцип «переможець одержує все» та концентрація влади дозволяють домінантній групі або коаліції груп захоплювати владу, переводячи стан меншин у постійну опозицію. А. Лейпхарт пропонує консоціональну модель демократії, яка передбачає управління на основі згоди та співробітництва, а її основними принципами є велика коаліція, пропорційність, взаємне вето та автономія сегментів. Основними критиками консоціональної моделі виступають Д. Горовіц та Ф. Рьодер. Д. Горовіц наголошує на запровадженні альтернативного голосування, яке, на його думку, сприятиме акомодатії серед груп, а Ф. Рьодер пропонує встановлення інститутів розподілу влади, що передбачає створення різноманітної більшості, та стримування і противаги, що обмежують кожну більшість.

У підрозділі 1.3. *«Методологія дослідження розподіленого правління»* порівнюються різні моделі демократії — консенсусна, консоціональна та розподілене правління. Визначальною ознакою консоціоналізму є те, що еліти уникають вироблення рішень простою більшістю. Замість цього вони шукають способи акомодатії політичного конфлікту шляхом досягнення компромісу та мирної згоди через побудову більш широких коаліцій. Велика коаліція може набувати різних форм: уряд формується шляхом рівного представництва двох

етнополітичних груп; усі партії, які подолали 5-відсотковий бар'єр, отримують представництво в уряді; рівне представництво двох головних партій у кабінеті і чергування між двома партіями на президентському посту; постійне «резервування» президентського поста однією групою, а поста прем'єр-міністра — іншою. Для побудови моделі розподіленого правління є необхідною парламентська система; утім, деякі напівпрезидентські країни за певних умов поєднання формальних та неформальних інститутів можуть діяти як парламентські; таку характеристику мають прем'єр-президентські системи.

У другому розділі *«Інституціональні механізми функціонування розподіленого правління в контексті напівпрезидентських систем»* проаналізовано досвід функціонування напівпрезидентських систем на пострадянському просторі, а також інституціональні особливості політичних систем в поділених суспільствах.

У підрозділі 2.1. *«Інститути розподіленого правління: світовий досвід»* розглянуто досвід функціонування чотирьох консоціональних демократій у Європі (Австрія, Бельгія, Нідерланди, Швейцарія) та деяких елементів розподіленого правління в неконсоціональних демократіях. Основними елементами розподіленого правління в цих країнах є велика коаліція та автономія сегментів. У колишніх колоніях Бельгії та Нідерландів консоціональні механізми в більшості випадків не спрацювали через те, що вони мали позаконституційний характер. Провали у встановленні консоціональної демократії в неєвропейських країнах (наприклад, Лівані) дослідники пов'язують з інституціоналізацією релігійних сегментів та запровадженням мажоритарної системи виборів. Виходячи зі світового досвіду існування моделі консоціональної демократії, А. Лейпхарт визначив сприятливі умови для її запровадження, серед яких: невелика кількість сегментів, традиція співробітництва еліт та зовнішні загрози.

У підрозділі 2.2. *«Інституціональні особливості пострадянських напівпрезидентських систем»* аналізуються формальні та неформальні повноваження президентів у напівпрезидентських системах. Для визначення формальних повноважень політологи використовують індексний аналіз повноважень президента. Свою методологію дослідження пропонують М. Шугарт та Дж. Кері, А. Сіарофф, О. Зазнаєв. Підраховуючи об'єм повноважень президентів на пострадянському просторі, виявлено, що вони володіють значною формальною владою, порівняно з їх колегами в стійких демократіях. Для визначення неформальних важелів впливу було розглянуто досвід функціонування напівпрезидентських систем у Литві, Грузії та Киргизстані. Виявлено, що на успішне функціонування напівпрезидентціалізму впливає рівень збалансування повноважень між президентом та парламентом, а такі інститути, як, наприклад, одночасна підзвітність кабінету президенту та парламенту, ускладнюють роботу системи.

У підрозділі 2.3. *«Коаліційний президенціалізм як нова модель функціонування напівпрезидентських систем»* наголошується, що президенти здатні будувати стабільні коаліції в президентських та напівпрезидентських багатопартійних системах. Коаліційне президентство створює стимули та механізми для співробітництва між виконавчою та законодавчою гілками влади, та це єдиний засіб

створення більшості для президента. Президент для побудови коаліцій у президентських та напівпрезидентських системах використовує різні інструменти управління, але в більшості випадків він схильний покладатися на своїх прибічників, користуватися формальними повноваженнями та нерідко використовувати патронаж та «коаліційні товари» (позиції в коаліції та кабінеті). У пострадянських напівпрезидентських системах простежується інша тенденція: тут президенти переважно використовують комбінацію управління кабінетом з формальними та бюджетними інструментами для формування підтримки в парламенті.

У третьому розділі **«Інституціоналізація розподіленого правління в українському напівпрезидентціалізмі»** аналізується напівпрезидентська система в Україні та вплив виборчої системи на функціонування напівпрезидентціалізму, а також розглядається, яким чином стає можливою інкорпорація елементів моделі розподіленого правління в політичну систему України.

У підрозділі 3.1. *«Динаміка напівпрезидентської системи: коливання між прем'єр-президентціалізмом та суперпрезидентціалізмом»* аналізуються повноваження президента України за Конституцією 1996 року та прийнятою у 2004 р. реформою, а також розглядаються вади кожної з них. Особливо простежується недосконалість розподілу повноважень у трикутнику влади «президент — прем'єр-міністр — парламент», а основною вадю системи була подвійна підзвітність кабінету президенту та парламенту. Але цей недолік, який в інших системах призводив до розпаду режиму, нівелювався особливостями пострадянської держави, а саме патронажно-клієнтарними мережами, що й сприяло створенню суперпрезидентської системи. В умовах прем'єр-президентської системи патримоніальні принципи української політики призводять до плюралізації політичного простору та його перебудови за новими вимірами формальних та неформальних розмежувань. Так, наприклад, протягом 2004–2010 років спостерігався розкол патронажно-клієнтарної мережі на дві: президента та прем'єр-міністра. Це створило більш конкурентну конфігурацію політичної системи з декількома конкуруючими мережами. З 2010 року Україна знов повернулася до Конституції 1996 року (президентсько-парламентська система зі змішаною виборчою системою), яка дозволила президенту монополізувати формальні та неформальні важелі впливу. Після Революції Гідності у 2014 році в Україні було відновлено зміни до Конституції, що були прийняті у 2006 році, але питання реформування основного закону залишається відкритим.

У підрозділі 3.2. *«Вплив електоральної системи на коаліційні практики»* розглядаються виборчі системи до законодавчого органу, які функціонували на території України з часів отримання незалежності, а також аналізується їхній вплив на формування більшості в парламенті. Так, змішана паралельна система не сприяла становленню партійної системи, а президент використовував патронажно-клієнтарні зв'язки для формування більшості в парламенті. Після введення пропорційної системи спостерігалось зменшення фрагментації всередині парламенту, але при цьому коаліції залишалися нестабільними. Разом з тим пропорційна система за списками в поєднанні із загальнонаціональним округом стала одним з факторів неефективності прем'єр-президентціалізму в Україні. З поверненням до змішаної паралельної системи виборів не відбулося помітних змін в політичній системі: уряди

залишаються нетривалими, а конфлікти між президентом та парламентом залишаються на тому ж рівні.

У підрозділі 3.3. *«Розподілене правління як засіб стабілізації напівпрезидентської системи в Україні»* наголошується, що модель мажоритарної демократії не працює в українському суспільстві, у якому існують соціально-політичні розмежування. Важливим кроком на шляху реформування політичної системи має стати запровадження елементів розподіленого правління. У цьому контексті велика коаліція (як один із принципів консоціональної демократії) може стати тим інструментом, який дозволить створити механізми для співробітництва та кооперації між елітами. Враховуючи рекомендації дослідників напівпрезидентських систем, в українській політичній системі варто створити різні бази легітимності для президента та прем'єр-міністра, де останній є виключно підзвітним та відповідальним перед парламентом. Велика коаліція та інституціональне розмежування повноважень президента та прем'єр-міністра дозволять зменшити вплив патронажно-клієнтарних мереж, а також сприяти демократизації української держави.

ВИСНОВКИ

1) Напівпрезидентська система — це окремий тип політичної системи, який існує поряд із чистими типами — президентським та парламентським. Більшість країн посткомуністичного регіону обрали саме змішану політичну систему. Існує велика кількість різних конфігурацій інституціонального дизайну всередині напівпрезидентських систем, але всі вони мають схожі переваги. Роль, яку відіграють уряд і президент у політичній системі, залежить не тільки від конституційних повноважень, а й від політичних механізмів формування гілок влади: політична «сила» президента в системі виконавчої влади переважно залежить від складу парламенту та партійної приналежності членів уряду. Особливістю напівпрезидентських систем є те, що президент має право відправляти кабінет у відставку, має право вето, право видавати укази та право розпускати парламент, що робить його сильнішим за президентів у президентській системі. Наявні типи напівпрезидентських систем можна схарактеризувати за двома пунктами: 1) хто бере участь у призначенні прем'єр-міністра, 2) хто повинен відправити кабінет у відставку. Форми напівпрезидентських систем дають різні стимули політичним акторам у контексті функціонування демократії. За прем'єр-президентської системи президент може максимізувати свій вплив на кабінет тільки в разі співпраці з парламентом. Президент, на відміну від президента в президентсько-парламентській системі, не має права відправляти уряд у відставку, тому він має стимули для ведення переговорів з парламентом і досягнення консенсусу щодо формування уряду.

2) Важливим є визначення як формальних, так і неформальних повноважень президента. У пострадянських країнах формальні повноваження майже завжди відображають реальну владу президента. До формальних повноважень відносять: право вето, право видавати укази, ініціювання референдуму, формування кабінету (призначення прем'єр-міністра, відправлення уряду у відставку), розпуск парламенту. Використовуючи дослідження індексного підрахунку обсягу

повноважень президентів у постсоціалістичних республіках, можна побачити, що найслабші президенти у Словаччині та Болгарії, а найсильніші — в Білорусі та Росії. Литва, попри наявні проблеми, залишається стійкою демократією, а завдяки зниженню обсягу повноважень у президентів Грузії та Киргизстану простежується тенденція до збільшення демократичності політичної системи.

3) Важливим фактором, що впливає на потенційні конфлікти між президентом, урядом та парламентом, є електоральна система. Різні формули, що використовуються на виборах до парламенту в напівпрезидентських системах, мають різний вплив на вірогідність створення парламентської більшості і, як наслідок, сильного чи слабого прем'єр-міністра. Взаємини між президентом, прем'єр-міністром і парламентською більшістю переважно залежать не від певної інституціональної структури напівпрезидентської системи, а саме від політичного контексту, інакше кажучи, від того, яке відношення має президент до парламентської більшості, і від характеру такої більшості, тому тип більшості є важливим для аналізу взаємовідносин між цими акторами. Під час створення коаліцій президенти покладаються на своїх прибічників (членів своєї партії) та свої повноваження, бо розподіл місць у кабінеті, патронаж та підкуп дорого коштують. Президенти пострадянського регіону прагнуть зміцнювати свої позиції за допомогою сильних пропрезидентських партій, намагаючись мінімізувати витрати на патронаж і доступ до бюджету.

4) Сучасні порівняльні дослідження інституціонального дизайну ефективних демократій демонструють, що розколоті суспільства на шляху демократизації повинні впроваджувати системи врядування, які сприяють примиренню і забезпечують пропорційне представництво всіх значущих соціально-політичних груп. Система «переможець отримує все» має тенденцію перетворюватися на політику з нульовою сумою виграшу, що викликає ще більшу напругу та поляризацію в багатоскладових суспільствах і може призвести до негативних наслідків. Подібні держави потребують зовсім іншої форми політичної організації суспільства. Основна ідея розподіленого правління полягає в тому, що дві або більше етнонаціональні або соціально-політичні групи повинні спільно керувати державою та приймати рішення на основі консенсусу. Жодна з груп не може приймати важливі рішення без згоди іншої. На основі формальних і неформальних правил усі групи мають доступ до політичної влади та інших ресурсів. Цей концепт по регулюванню таких конфліктів був сформований в 1970-х роках, а найбільш перспективним варіантом їх вирішення може бути використання деяких принципів консоціональної та консенсусної моделей демократії А. Лейпхарта.

5) Найважливіша риса консоціональної демократії полягає в тому, що політичні лідери всіх значних політичних сегментів багатоскладового суспільства співпрацюють в управлінні країною в рамках «великої коаліції», та для суспільств із соціально-політичними розмежуваннями більш сприятливим є введення пропорційного формату виборчої системи та парламентської або прем'єр-президентської системи. Для України найбільш доречним буде запозичення таких елементів консоціональної демократії, як велика коаліція ключових соціально-політичних сегментів у виконавчому органі та їхнє пропорційне представництво у Верховній Раді.

б) Політичні події кінця 2013-го – 2014 років показали гостроту питання реформування політичної системи. За теорією А. Лейпхарта, саме еліти є ключовими гравцями в запровадженні консенсусної моделі управління. В еліт є різні стимули переходити до моделі розподіленого правління. По-перше, наявна ситуація політичного пату та електорального тупика, за якої небезпекою стає громадянське протистояння, є стимулом для кооперації. По-друге, вибір, за яким «переможець отримує все», не може працювати через існування плюралізму олігархічних груп, де перемога неможлива, тому можливим варіантом є розподілене правління. Така модель створює інституціональні умови, які забезпечують змагання. Демократична або недемократична, велика конкуренція запобігає концентрації повноважень та, навпаки, генерує розосередження влади, коли політики не ігнорують думки соціально-політичних груп. Поєднання олігархічної автономії з опозиційною автономією створює межу напівпрезидентської системи, яка дає більше можливостей для стримувань і противаг, бо парламентаризм у патронажному суспільстві призводить до патронажного прем'єр-міністра, а президенціалізм — до патронажного президента.

7) Пропонується така модель розподіленого правління, на відміну від мажоритарної моделі демократії, тобто «уряду проти опозиції», яка по-різному розподіляє владу між соціально-політичними групами: необхідно створити різні бази легітимності для президента і прем'єр-міністра, тобто президент обирається народом, а прем'єр-міністр — виключно парламентом; задля введення механізмів для пошуку компромісу та кооперації між політичними представниками соціально-політичних груп (тобто форма «великої коаліції» за А. Лейпхартом) необхідне введення такого принципу, де друга за кількістю набраних голосів партія буде обов'язково представлена в кабінеті; щодо змін виборчої системи, то пропонується така: депутати обираються за пропорційною системою за закритими регіональними партійними списками, а математична модель, за якою відбувається переведення голосів у місця, — це метод Сент-Лагю. Цей метод сприяє проходженню до парламенту малих та середніх партій, що дасть змогу різним сегментам суспільства бути представленими в парламенті.

8) Перспективним напрямком вітчизняного конституційного реформування може слугувати модель розподіленого правління А. Лейпхарта, яка може бути застосована для інституціонального удосконалення політичної системи України та пошуку більш оптимальних принципів її побудови. А. Лейпхарт у рамках своєї теорії розробив конкретні інституціональні механізми, завдяки яким забезпечується пропорційне представництво усіх значущих соціально-політичних груп, а замість механізму «уряд проти опозиції» класичної демократії пропонується принцип «великої коаліції». Теорію А. Лейпхарта можна розглядати як досить перспективний шлях подолання політичної кризи в Україні.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті, опубліковані у фахових виданнях:

1. Мовчан У. І. Статусно-рольові особливості інституту президента на ринку влади / У. І. Мовчан, І. В. Работягова // Вісник Харківського національного

університету імені В. Н. Каразіна «Питання політології». — 2010. — № 885. — С. 89–97.

2. Мовчан У. І. Електоральна система в поділених суспільствах: досвід для України / У. І. Мовчан // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна «Питання політології». — 2010. — № 912. — С. 128–134.

3. Мовчан У. І. Прем'єр-президентські системи в контексті консоціальної демократії / У. І. Мовчан // Стратегічні пріоритети. — 2011. — № 3 (20). — С. 5–10

4. Мовчан У. І. Дуалізм виконавчої влади: проблема розподілу повноважень у напівпрезидентських системах / У. І. Мовчан // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна «Питання політології». — 2011. — № 984. — С. 103–107.

5. Мовчан У. І. Президент, партійна система та уряд: потенційні конфлікти та шляхи їх подолання / У. І. Мовчан // Стратегічні пріоритети. — 2012. — № 4 (25). — С. 53–57.

6. Мовчан У. І. Електоральні системи: показники ефективності та варіант для України / У. І. Мовчан, О. А. Фісун // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна «Питання політології». — 2012. — № 1007. — С. 40–45.

7. Мовчан У. І. Перспективи консоціальної демократії / У. І. Мовчан, О. А. Фісун // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна «Питання політології». — 2012. — № 1013. — С. 5–10.

8. Мовчан У. І. Роль президента в формуванні коаліцій в постсоветських полупрезидентських системах / У. І. Мовчан // Социосфера. — Пенза, 2013. — № 4. — С. 200–204.

9. Movchan U. Power-sharing in the Ukrainian Executive Authorities / U. Movchan // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна «Питання політології». — 2014. — № 1132. — Р. 25–30.

10. Movchan U. The Theory of Coalition Presidentialism: Lessons for Ukraine / U. Movchan // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна «Питання політології». — 2016. — Вип. 29. — Р. 5–9.

Інші публікації:

11. Мовчан У. І. Как возможна демократия в многосоставных обществах? От Альгузия к Лейпхарту / У. І. Мовчан // ОЙКУМЕНА: альманах сравнительных исследований политических институтов, социально-экономических систем и цивилизаций / Регион. фил. НИСИ в г. Харькове. — Х., 2010. — Вып. 7. — С. 178–190.

12. Мовчан У. І. Парламентські та президентські системи: переоцінка переваг та недоліків / У. І. Мовчан // Матеріали міжнар. міждисциплінарної наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих вчених «Шевченківська весна». — К.: Логос, 2010. — Вип. VIII. — С. 391–392.

13. Мовчан У. І. Коабітація в напівпрезидентській системі та шляхи її подолання / У. І. Мовчан // Матеріали II наук.-практ. конф.: Трансформації політичної системи України в контексті світових глобалізаційних змін. — Львів: Філософський фак-т ЛНУ імені І. Франка: Центр політичних досліджень, 2010. — С. 57–58.

14. Мовчан У. І. Напівпрезидентські системи в контексті консоціалізму / У. І. Мовчан // Конституційний транзит в Україні: моделі, алгоритми та перспективи: матеріали засідання «круглого столу», 19.11.2010 р. / за заг. ред. д. політ. н. О. А. Фісуна. — Х.: Золоті сторінки, 2010. — С. 50–52

15. Мовчан У. І. Реформа електоральної системи України / У. І. Мовчан // Гуманітарні та соціальні науки: матеріали II Міжн. конф. молодих вчених HSS-2010. — Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2010. — С. 124–125.

16. Мовчан У. І. Проблема подвійної структури виконавчої влади в напівпрезидентських системах / У. І. Мовчан // Збірник тез Першого національного конвенту українського відділення МАСПН / НУ «Одеська юридична академія» — Одеса: Фенікс, 2011. — С. 79–82.

17. Мовчан У. І. Президентське вето в українській політичній системі / У. І. Мовчан // Міжн. наукова конф. «Дні науки філософського факультету – 2011», 20–21 квітня 2011 р.: [матеріали доповідей та виступів] / редкол.: А. Є. Конверський [та ін.]. — К.: ВПЦ «Київський університет», 2011. — Ч. 9. — С. 46–48.

18. Мовчан У. І. Перспективи консоціальної демократії в Україні / У. І. Мовчан // Матеріали міжн. науково-практичної конф. (XXIV Харківські політологічні читання). — Х.: ХАП, НУ «ЮАУ ім. Ярослава Мудрого», 2011. — С.33–35

19. Мовчан У. І. Альтернативне голосування та пропорційна система з партійними списками: вибір для України / У. І. Мовчан // Гуманітарні та соціальні науки: матеріали III Міжнародної конф. молодих вчених HSS-2011. — Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2011. — С. 190–191.

20. Мовчан У. І. Трансформації в розумінні моделі управління: від конкуренції до співробітництва / У. І. Мовчан // II Національний політологічний конвент МАСПН (України) 15-16 березня 2012 р.: упорядники В. Ю. Калінін, Д. О. Рой. — К.: ВПЦ «Київський університет», 2012. — С. 27–28.

21. Мовчан У. І. Деякі аспекти реформування виборчої системи України / У. І. Мовчан // Міжнародна наукова конф. «Дні науки філософського факультету – 2012», 18–19 квітня 2012 р.: [матеріали доповідей та виступів] / редкол.: А. Є. Конверський [та ін.]. — К.: ВПЦ «Київський університет», 2012. — Ч. 9. — С. 283–285.

22. Мовчан У. І. Power-sharing як альтернатива реформування політичної системи України / У. І. Мовчан // Соціальні та політичні конфігурації модерну: політична влада в Україні та світі: матеріали IV міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 3–4 червня 2015 р. / укладачі: Г. Дерлуг'ян, А. А. Мельниченко, П. В. Кутуєв, А. О. Мігалуш. — К.: Талком, 2015. — С. 70–71.

23. Мовчан У. І. Проблеми формування коаліцій в президентських системах / У. І. Мовчан // Держава та глобальні соціальні зміни: історична соціологія панування та спротиву в епоху модерну: матеріали міжн. наук.-практ. конф. (м. Київ, 26–27 листопада 2015 р.) / Укладачі: А. А. Мельниченко, П. В. Кутуєв, А. О. Мігалуш. — К.: Талком, 2015. — С. 76–78.

24. Мовчан У. І. Чи сприяє коаліційний президенціалізм демократичному транзиту (український контекст)? / У. І. Мовчан // Україна в гуманітарних і соціально-економічних вимірах. Матеріали всеукраїнської наук. конф. 29–30 квітня

2016 р., м. Дніпропетровськ. Частина I. / Наук. ред. О. Ю. Висоцький. — Дніпропетровськ: Роял Принт, 2016. — С. 41–43.

АНОТАЦІЯ

Мовчан У. І. Розподілене правління в пострадянських напівпрезидентських системах. — На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути та процеси. Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна. — Харків, 2016.

Дисертація присвячена аналізу напівпрезидентських систем на пострадянському просторі, зокрема, яким чином можливе застосування моделі розподіленого правління для реформування напівпрезидентіалізму. Визначено взаємозв'язок функціонування напівпрезидентських та електоральних систем, який позначається на впливі президента на політичну систему в цілому. Здійснено порівняльний аналіз напівпрезидентських систем на посткомуністичному просторі. Досліджено такий феномен як «коаліційний президенціалізм», а також роль президента у формуванні коаліцій у парламенті в президентських та напівпрезидентських системах. Дістало подальшого розвитку обґрунтування концепції розподіленого правління в порівняльній політології, а особливо його політичним проявам на пострадянському просторі. Запропоновано варіант інституціонального дизайну щодо оптимізації політичної системи України та найбільш оптимального варіанту електоральної системи в умовах соціально-політичних розмежувань українського суспільства.

Ключові слова: напівпрезидентська система, коаліція, розподілене правління, президент, коаліційний президенціалізм, електоральна система.

АННОТАЦИЯ

Мовчан У. И. Распределенное правление в постсоветских полупрезидентских системах. - На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата политических наук по специальности 23.00.02 – политические институты и процессы. Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина. - Харьков, 2016.

Диссертация посвящена анализу полупрезидентским системам на постсоветском пространстве, в частности, каким образом возможно применение модели распределенного правления для реформирования полупрезиденциализма. Определена взаимосвязь функционирования полупрезидентских и электоральных систем, которая сказывается на влиянии президента на политическую систему в целом. Осуществлен сравнительный анализ полупрезидентских систем на посткоммунистическом пространстве. Исследован такой феномен как «коалиционный президенциализм», а также роль президента в формировании коалиций в парламенте в президентских и полупрезидентских системах. Получило дальнейшее развитие обоснование концепции распределенного правления в сравнительной политологии, а особенно его политическим проявлениям на

постсоветском пространстве. Предложен вариант институционального дизайна по оптимизации политической системы Украины и наиболее оптимального варианта электоральной системы в условиях социально-политических размежеваний украинского общества.

Ключевые слова: полупрезидентская система, коалиция, совместное осуществление власти, президент, коалиционный президентализм, электоральная система.

SUMMARY

Movchan U. Power-sharing in Post-Soviet Semi-Presidential Systems. – Manuscript.

Thesis for Candidate of Science degree in Political Science, specialty 23.00.02 – Political Institutions and Processes. V.N. Karazin Kharkiv National University. – Kharkiv, 2016.

The thesis is devoted to the analysis of post-Soviet semi-presidential systems, and how power-sharing could be applied for reforming of the Ukrainian semi-presidentialism. It has been defined the main models of semi-presidential systems, their advantages, and potential risks. Special attention has been dedicated to the scope of presidential powers in the post-Soviet countries. The presidents' formal and informal powers determine their power and weakness. The president's opposition or non-opposition to the majority in parliament is one of the key factors of his or her impact on a political system. It has been analyzed the relation between semi-presidential system and party and electoral systems, which is how the last ones could help to maximize or minimize the president's influences on the political system.

The model of power-sharing and its alternatives for divided societies has been investigated. The features of the power-sharing model in the post-Soviet semi-presidentialism and political transformations in Ukraine context have been analyzed. The argument, that elements of power-sharing encourage collaboration and cooperation among elites, and help to avoid such feature of the political system as "winner-take-all", has been put into consideration. It is emphasized that the parliamentary system as a fundamental element of consociational democracy could be replaced by a premier-presidential system, which creates more incentives for competition in the patron-client relationships system.

In addition, it has been characterized coalitional presidentialism, ways and recourses of presidential influences on coalition formation within the parliament. It has been shown that the presidents in presidential and semi-presidential systems use different tools in order to build coalitions, but in most cases, it tends to rely on their supporters and to their formal powers, but they used patronage and coalition and cabinet portfolios rarely. In the post-Soviet semi-presidential systems, it was observed another trend: the presidents have mostly used a combination of formal (cabinet portfolios allocation) and informal powers to create the support in parliament.

It has been studied the specific features and drawbacks of Ukrainian semi-presidential system functioning, which are shortcomings in the distribution of powers in the power triangle "president - prime minister – parliament", where the main drawback of the system is cabinet's dual accountability to the president and parliament. However, this

disadvantage, which in other systems has led to the collapse of the regime, smoothed by the features of the post-Soviet states, such as patron-client networks, and they have helped to create the super-presidential system. In terms of premier-presidential system patrimonial principles in Ukrainian politics are leading to a pluralistic political environment and its restructuring within the new dimensions of formal and informal divisions.

The recommendations on how to optimize the political system in Ukraine and electoral system as well have been provided. They are following: the cabinet is controlled and accountable to the parliament only; the members of the political party, who have got the second place, according to parliamentary election results, have to be included in the cabinet on the proportional basis; it is introduced the proportional representation electoral system with regional lists.

Keywords: semi-presidential system, coalition, power-sharing, president, coalition presidentialism, electoral system.